

közös öröksége a magyaroknak és szlovákoknak. Alakja különösen példázza ezt: hungarus patriotizmusa a nemzeti mozgalmak megindulása előtti tipikus magatartásra utal” — állapítja meg ezzel kapcsolatban Arató Endre.

A továbbiakban a szlovák nemzeti mozgalom kibontakozásának nagy akadályát: a katolikus és protestáns nemzetkoncepciókat s ezek szembenállását elemzi. Ezek a koncepciók, melyek az egész nemzetet átfogó cél érdekében jöttek létre, éppen e célt, a belső nemzeti integráció létrehozását gátolták.

Az *ukrán* fejlődés kapcsán mutat rá a szerző arra, hogy az ukrán vallási unió, éppen a románétól eltérő feltételei miatt, nemhogy segítette volna a nemzeti fejlődést, de egyenesen hátráltatta azt. A ruszin eszmevilág még a 18. század végén is feudális maradt abból következően, hogy még az a ruszin papi-értelmiségi réteg is asszimilálódott (az ukrán vallási unió következtében), amely a nemzeti mozgalom szellemi vezetője lehetett volna.

Rendkívül izgalmas szellemi élmény megismerkedni a 19. századi nemzeti szembenállás előtörténetével — a nemzetiségek Ausztriához és Magyarországhoz fűződő viszonyának alakulásával. A magyar—horvát rendek közötti, vallási köntösbe burkolt ellentétek mögött már ekkor is a horvát autonómia problémái állottak, hiszen a belső integráció akadályát a nemzeti területek széttagolódása jelentette. A román nemzeti mozgalom 18. századi történetét Bécs kedvezményei, ígéretesei és a magyar nemesség éles szembenállása kíséri végig. Ugyanez a merev álláspont vezetett a szerb nemzeti mozgalom osztrák orientációjának megerősödéséhez. Arató Endre bemutatja azt is, hogy az osztrák udvar csak addig támogatta-hitegette a román, a szász, a horvát stb. nemzeti mozgalmakat, míg azokat saját céljai érdekében használhatta fel, elsősorban a magyar nemesi törekvések letörésére.

Az egyes nemzeti ideológiák bemutatása után végső konklúzióként záró fejezetben tárja elénk a szerző a magyarországi hat nemzetiség ideológiai fejlődésének hasonló és eltérő vonásait. Nemcsak a nyugat-európai országokhoz, de egymáshoz viszonyítva is fáziskéséssel kibontakozó, sok-sok egyedi vonást tartalmazó eszme-rendszerekben mégis ott vannak már a közös, az előremutató, a polgári jegyek: „A nyelv, az etnikum, és a belső nemzeti integráció, s e kritériumokkal szervesen összefonódó nemzeti egység gondolat mutatta leginkább az ideológia polgári-nemzeti irányba történő fordulását.” Ugyanakkor, amikor e modern nemzeti gondolatok vagy mozgalmak mögött még rendkívül szűk rétegek állottak, s hangjuk gyengén hallatszott a nemesi nacionalizmusok kórusában — már mindenképpen a jövő követeléseit szólaltatták meg. A következő nemzedék így tovább vihette és formálhatta ezeket az ideológiákat egy olyan században, melynek társadalmi talaja már termékenyebbnek bizonyult ezek befogadására. (*Akadémiai Kiadó, 1975.*)

A. SAJTI ENIKŐ

Tudományos önismeret

Gáll Ernő új könyve — *Tegnap és mai önismeret* — jórészt azokat a tanulmányokat tartalmazza, amelyeket a kolozsvári professzor az elmúlt években írt és közölt a romániai magyar sajtóban. A Műhely című részben olvasható a szerző két régebbi írása, amelyeket még a *Korunk* első folyamában közölt, az egyiket a harmadik birodalom ideológiája ellen írta, a másikban a román népiességet elemzi. Az ő szerkesztésében megjelenő új *Korunk* orientációjával, humanista szellemiségé-

vel és tudományos igényességével a Gaál Gábor-i hagyomány szerves folytatása. Erre a legfőbb bizonyosság a Korunk tizenkilenc évfolyama.

Elégge elterjedt, mondhatni köztudatban rögződött vélemény, hogy a nemzeti-ségi kérdés olyan alárendelt probléma, amelynek megoldásához nem szükségeltetik tudomány. Gáll Ernő tanulmányai azért jelentenek novumot a magyar nyelvű szociológiai irodalomban, mert a nemzeti-ségi lét, tudat, kultúra összetett jelenségvilágát a szociológia látószögéből vizsgálja.

Mindenekelőtt Gáll Ernő nemzeti-ségi koncepciója érdemel figyelmet. Ezt a kulcskérdést kell tisztázni, mielőtt a tanulmányok részletesebb elemzésére rátérnénk. Kezdjük azzal, hogy mit nevezünk nemzeti-ségnek? Milyen megkülönböztető ismérvek alapján nevezhető egy népcsoport nemzeti-ségnek? Gáll Ernő tanulmányaiban nem találjuk a nemzeti-ség „clare et distincte” fogalmi meghatározását. Amit nem olvashatunk tömör mondatba fogalmazva, azt megtaláljuk szétszórtan, összerakható részmegállapításokból.

A nemzeti-ség olyan történelmi közösség, amelynek tagjait egymáshoz köti a közös nyelv, kultúra, hagyományok és az összetartozás tudata. Tudományos és politikai szempontból rendkívül fontos a nemzeti-ség fogalmának marxista meghatározása. Még mindig felüti fejét a polgári nacionalizmusok sajátos csinálománya, és ezek a különböző ideológiai rafinériákkal újjáélesztett politikai nemzeteteóriák a nemzeti-ségek közösség voltát tagadják.

A szociológiai irodalomban mindinkább elfogadottá kezd válni az a felfogás, amely szerint a nemzeti-ségek olyan közösségek, amelyek előtt a társadalmi fejlődés távlatokat nyit. A „bipoláris világmodell”-ben a jövő „planetáris embere” a nagyvilághoz éppúgy kötődik, mint saját etnikumához. Gáll Ernő a nyugati nemzeti-ségi mozgalmakról írt tanulmányában — „Betiltott nemzetek” — elfogadja Henri Le-fébvre-nek (La manifeste differentialiste, Paris, 1970) az etnikai különbségek fennmaradásáról vallott felfogását. Az osztály nélküli társadalom felé haladás nem jelenti a nemzeti sajátosságok és kulturális különbségek eltűnését. A fejlett szocialista társadalmat építő délkelet-európai népek számára, a nemzeti sajátosságok megőrzése együttműködésük feltételét képezi, a nemzeti-ségi kérdés megoldása az egyetemes humanizmus érvényesülésének kvintesszenciája.

A tudományos-műszaki forradalom korában csak az a nemzeti-ség számít életképesnek, amelynek művelődésében a tudomány megfelelő helyet foglal el. A bizonyos mértékig hagyományos erdélyi irodalomközpontúsággal vitatkozva fogalmazta meg Gáll Ernő a következő sorokat, amelynek tartalmi jelentése korevidenciának is tekinthető. „Ily módon nem vitás, hogy a tudomány napjainkban nem csupán a nemzetek, hanem a nemzeti-ségek fejlettségének is fokmérőjévé vált. Élet- és jövőképesnek csak az a közösség számít, amelynek művelődésében a tudomány a kor-szellemnek megfelelő rangot vívott ki magának, s amelynek értelmiségében a műszaki szakemberek és kutatók csoportja kellő arányban és színvonalon van képviselve. Ne feledkezzünk meg a nemzeti-ségi tömegek korszerű tudományos műveltségének, az anyanyelven folyó tudományos ismeretterjesztésnek, a magasan kvalifikált szakemberek alakításának és utánpótlásának a követelményeiről sem.” Majd ha elkészülnek azok a tanulmányok, amelyek szociológiai tényanyagra támaszkodva mutatják be a nemzeti-ségek szerkezeti tagolódását, nyílik lehetőség a nemzeti-ségi közösségek fejlődésének értékelésére.

Gáll Ernő „szellemi felderítés” közben ismerte fel, hogy „szociológiai betájolás nélkül önismeretünk óhatatlanul megrekedne a múlt felé fordulás vagy a folklorizmus szintjén” (Szellemi felderítésen). A legutóbbi időkhöz a nemzeti-ségek a szociológiának „ismeretlen terület” volt. Gáll Ernő tanulmányaival az ismeretlen terület felderítésére, térképvázlatának elkészítésére vállalkozott. A két világháború közötti próbálkozások csak szerény kezdetnek tekinthetők, Gáll Ernő magvas, jól adatolt tanulmányaihoz képest.

A nemzeti-ségi kutatás csak tudományközi lehet. Elfogadhatónak tűnik Gáll Ernő véleménye, amely szerint a rendszerelmélet olyan együttműködést képes biz-

tosítani a szociológiai, társadalomlélektan, axiológia művelői között, amely jelentős eredményeket ígér a nemzetiségek életének és gondolkodásának megismerésében. A szociológiai megközelítés eredményeit máris számba vehetjük a kötetben közölt tanulmányokban. Természetesen ezek az eredmények még nem adnak teljes helyzetrajzot. A teljesebb megismerés felé vezető út jelzői jórészt olyan elvi kérdéseket tisztáznak, amelyek társadalomtudományi elemzés híján publicisztikai megfogalmazásban forognak a köznapi nyelvben. Idézzünk az *Érdek, érték, közösség* című tanulmányból. „A nemzettel szinkronban alakuló nemzetiség érdekei és értékei természetesen e közösség sajátos létfeltételeit, fejlődéstendenciáit fejezik ki a nemzetével való szüntelen kölcsönhatásban.” Gáll Ernő szociológiai elemzésének következtetéseként állapítja meg, hogy a társadalmi osztályok és rétegek érdekazonossága nem zárja ki a nemzetiségi érdekek érvényesülését. Elsősorban azért, mert a számbeli kisebbség érdekeit közvetítő értékek megfelelnek a szocialista humanizmus értékrendjének. Egy másik szociológiai tanulmányban a személyiség és a „mi-tudat” kölcsönös összetartozásával foglalkozik. A „mi-tudat” (a nemzetiséget egybetartó tudati tényező) kialakulásához nélkülözhetetlen nyelvet, szokásokat, hagyományokat, szemléleti sajátosságokat a szocializáció folyamatában építjük be személyiségünk szerkezetébe. Így a „mi-tudat” nem tekinthető másnak, mint a szocializáció eredményének és tényezőjének (Személyiség és „mi-tudat”). A tetszőlegesen kiragadott példák legfeljebb érzékeltetik a kötet tanulmányainak tudományos horderejét.

Gáll Ernő több tanulmányban foglalkozik az értelmiség szerepével a nemzeti-nemzetiségi mozgalmakban. A XVIII. század végén ezrekre menő román ifjú rendelkezett középszintű végzettséggel, ez a réteg képezte a román nemzeti mozgalom vezető magját. Az írástudók vitáiban érlelődtek azok a konfliktusok, amelyek a nemzeti mozgalmakat egymással szembeállították. A Supplex Libellus Valachorum idején a vezető írástudók nagy része a papok közül került ki, a századfordulóra azonban alaposan megváltozott az értelmiség összetétele. A Memorandum körül kibontakozó harcokban ügyvédek, tanítók, tanárok, diákok, papok, újságírók álltak csatasorba. De jelentős befolyást gyakorolt a Román Nemzeti Párt politikájára és az értelmiség magatartására a bankburzsoázia is. (Az első világháborúig az erdélyi román bankok száma 249-re emelkedett.) Az értelmiség jelentős szerepet játszott és játszik a nemzeti és nemzetiségi érdekek és értékek tudatosításában. Elég, ha a nyugati államok nemzetiségi mozgalmaira utalok, vagy azokra a kutatásokra hivatkozom, amelyeket a szocialista országokban végeztek. Gáll Ernő tanulmányai értékes adatokat szolgáltatnak a történeti tényanyagokból és az empirikus kutatások adataiból kibontakozó helyzetképhez.

A nemzeti és nemzetiségi elkötelezettség választása erkölcsi kérdés. Senkit sem determinál biológiailag származása arra, hogy vállalja népének sorsát. E tényt különösen fontos hangsúlyozni kis népek, nemzetiségek, néptörzsek esetében, akiknek tagjait a képzelet alkotta illuzórikus világkollektívum könnyen megtévesztheti. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó írástudó nem térhet ki az etikai válaszadás elől. Gáll Ernő *A humanizmus viszontagságai* (Politikai Könyvkiadó, București, 1972) című könyvében megkísérelte a két világháború közötti Erdélyi humanista örökségének a számbavételét. E két évtizedben a „kisebbségi humanizmus” kifejező irodalommal együtt „megszületett az ugyanehez az emberséghez kapcsolódó etika is”. A honmaradás, helytállás, cselekvés követelményét írók és publicisták mondták ki. Az itt és most politikai realizmusának talaján a követendő eszményeket a demokráciában, emberségben, a népek közötti testvériség szellemének cselekvő ápolásában találták meg. A „kisebbségi etika” megfogalmazásának első kísérlete Makkai Sándor tanulmányírói tevékenységéhez fűződik. „Talán nem véletlen, hogy a »kisebbségi etika« egyik első (nem szaktudományos igényű) kísérlete éppen Makkai Sándor nevéhez fűződik, aki *Magyar fa sorsa* című könyvével — vallásos koncepciója ellenére — kétségtelen érdemeket szerzett az »ember az embertelenségben« humanizmusának erdélyi térhódításában. Magunk revíziója című esszéje — sok vonatkozásban — máig idősebb erkölcsi üzenetének lényegét mindenekelőtt az előítéletek, a nacionalista elfogultságok, az életellenes és csökönnyösen lezárt fogalmak felszámolásának köve-

telésében jelölhetjük meg. Makkai ebben az értelemben hirdeti a hagyományos magyarságszemlélet felülvizsgálásának szükségességét. Az elavult értékek válságának tudatosításával pedig a tények tudomásul vételére szólít fel. Kritikai történelem-értelmezése erkölcsi felelősséget sugall a múlt bűneiért, önbírálata mégsem torzul mérdő önostorozásba.”

Tavaszy Sándor olyan kisebbségi jövőnek megfelelő etika kidolgozását sürgette, amelynek kisugárzása lehetővé tenné, hogy „egy közös nemzeti ethosz hasson át a nemzeti kisebbségi organizmushoz tartozó minden egyes tagot”. A kolozsvári filozófus felismerte, hogy a kisebbségek sajátos helyzete „a legmagasabbrendű etikai élet” lehetőségét is magába rejti. Az elzárkózással szemben a román kultúra értékeinek megismerését és terjesztését hirdette. A népfrontkorszak Korunkja az antifasizmus eszméjével gazdagította a magyar nemzetiség erkölcsi tudatát. „A Korunk gárdájának harcos antifasizmusa — írja Gáll Ernő —, a ranggá és hűséggé avatott „szellemkölcs” valójában a Romain Rolland és Henrich Mann fémjelezte európai demokrácia magaslatára emelte a haladó romániai magyarság etnikumát, amely egyébként elválaszthatatlan volt a román progresszió szellemiségétől, Sadoveanu, Argehi, Sahia, Eftimiu, Ralea, Rosca, Vianu humánumától” (A „kisebbségi humánium”).

Az új kötetben külön fejezetbe — Ethosz és etnosz — csoportosítva olvashatók Gáll Ernő etikai tárgyú tanulmányai. Saint-Exupéry, Albert Schweitzer, Fábry Zoltán, Sinkó Ervin eszméit elemezve fejti ki véleményét az erkölcsi elkötelezettségről. A kis herceg nem fogadja el fatális sorsként az egyedüllétet, idegen tőle a magány istenítése. Sinkó Ervin, Lukács György, Szabó Ervin nézeteiben jó szövetségest találunk „a szocializmustól idegen pragmatista tendenciák, az eszmények híjával gyakorolt »realpolitika« ellen” (Az önvallató Sinkó Ervin). Az elkötelezett szükségképpen erkölcsi lény, azt teszi, amit tennie kell meggyőződése és szabad választása alapján. De az elkötelezettség a bírálat, a jobbítás akarását is jelenti, az eltévelyedésekért nem háríthatjuk a felelősséget karizmatikus személyre vagy intézményre. Az ethosz nem ismer ellentétet „a nemzeti-nemzetiségi törekvések és a nemzetközi feladatok között” (Korszerű elkötelezettség). Lényegében a nemzetiségi szolgálat olyan humanista tett, elkötelezett cselekvés, amely céljában és eszközeiben megfelel a szocializmus érdekeinek. Gáll Ernőnek a *Tegnapi és mai önismeret* című könyvében közölt etikai tanulmányai kiforrottabb, mélyebben fekvő összefüggéseket feszegető írások. Az *Ettersbergi tőprengések* esszéirodalmunk java termése közé tartozik.

Nem elég számbavenni a *Tegnapi és mai önismeretben* közzétett tudományos kísérleteket és eredményeket. A nemzeti-nemzetiségi hit szempontjából elengedhetetlenül szükséges — erkölcsi kötelesség! — a megkezdett munka folytatása. A szocialista társadalom nemcsak osztályokból és rétegekből tevődik össze. A nemzetiségi közösségek tanulmányozása éppoly fontos, mint a társadalmi osztályok és rétegek egymáshoz való viszonyának kutatása. Amint arra már hivatkoztunk, a nemzetiségeknek a társadalmi szerkezethez való kötődését nem szabad kizárólag politikai vagy jogi kérdésként tárgyalni. A társadalmi fejlődés által felvetett kérdéskomplexum szorosan összefügg a tudományos-műszaki forradalom által előidézett életforma- és életmódváltozással: a valóság gyökeres átalakulásával. A valóság dialektikája — a nemzetiségi fejlődés dialektikája is. A nemzetiségi kérdés megoldásának új minősége a közeledés és a belső tökéletesedés folyamatában található meg gyakorlati megvalósulását. A fejlett szocializmusban a nemzetek és nemzetiségek létalapja a közösségi egység. Ennek egyik feltétele: új szellemi és etikai szemlélet és magatartás, amely az egvént közösségén keresztül, mint szabad embert kapcsolja a társadalom rendjéhez. (*Kriterion*, 1975.)

FÁBIÁN ERNŐ